

Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

ЧЕРНЕНКО Вікторія Олександрівна

УДК 373.017: 821.161.2–1

**ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ
ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ШКОЛУ І ВИХОВАННЯ
У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Кіровоград – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Полтавському національному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Штепа Олена Григорівна,
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка,
доцент кафедри педагогічної майстерності
та менеджменту

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Кузьмінський Анатолій Іванович,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
ректор;

кандидат педагогічних наук, доцент
Потапюк Лілія Миколаївна,
Луцький національний технічний університет,
доцент кафедри інженерної педагогіки,
психології та українознавства.

Захист відбудеться «21» квітня 2011 року о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 23.053.02 у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка за адресою: 25006, м. Кіровоград, вул. Шевченка, 1, зал засідань.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (25006, м. Кіровоград, вул. Шевченка, 1).

Автореферат розіслано «19» березня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. Я. Довга

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний період розвитку людської цивілізації визначається процесами глобалізації та інтеграції майже всіх сфер суспільного життя. Ці процеси спрямовані на формування єдиного політико-економічного світового простору. Звісно, це стосується виховання й освіти, які в наш час розглядаються як провідні фактори світової інтеграції.

Суспільно-політичні та економічні процеси, що відбуваються в Україні, вимагають нового педагогічного бачення проблем виховання дитини в системі національної освіти. Важливим є завдання виховання гармонійно розвиненої, творчої особистості на засадах національної самобутності: громадянина незалежної держави, гуманіста, носія духовної культури нації.

Проблема національної школи, національного виховання вирішується сьогодні відповідно до положень Конституції (Основного Закону) України, Законів України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Про вищу освіту”, „Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти”.

Сьогодні актуальним для духовного життя українського народу є більш повне пізнання вітчизняної історії, відкриття нових імен, аналіз із сучасних позицій відомих раніше ідей у суспільній думці та педагогіці, пов'язаних з іменами М. Аркаса, В. Верховинця, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, П. Куліша, М. Леонтовича, М. Пирогова, І. Франка та інших діячів української культури.

Вивчення педагогічних персоналій, які репрезентують творчий доробок педагога як неповторної особистості, є одним із пріоритетних напрямів сучасної історико-педагогічної науки. Дослідження останніх років (Н. Дічек, О. Кравченко, І. Хлистун, Н. Шарата, О. Щербакова) свідчать, що звернення до творчої біографії сприяють розширенню уявлень про цілісний історико-педагогічний процес, дозволяють збагатити зміст національної освіти.

Дослідники аналізують персоналії з нових позицій, відповідно до запитів суспільства і потреб педагогічної науки, переосмислюють творчий спадок, інтерпретують авторські ідеї відповідно до актуальних питань сучасності, розглядаючи їх системно, в сукупності особистісних, історичних, педагогічних, соціальних зв'язків.

Особливий дослідницький інтерес становить період кінця XIX – початку XX ст. коли в педагогічній думці України були сформульовані концептуальні засади національної освіти і виховання, висунуті ґрунтовні ідеї щодо виховного ідеалу українця, зроблено вагомий внесок до розвитку вітчизняної педагогічної думки.

Серед постатей цього часу, що продовжують нести в собі значний конструктивний для нашого суспільства потенціал, однією з найбільш

значущих є Леся Українка – талановита поетеса, яку ще її сучасник, визначний українець Іван Франко назвав послідовницею Тараса Шевченка і наймужнішим поетом України.

Багатогранний талант Лесі Українки виявився у найрізноманітніших сферах літературної праці – вона була ліриком, драматургом, прозаїком, літературним критиком і публіцистом, перекладачем і фольклористом. Але найважливішим є те, що в літературному процесі своєї доби вона не лише могутній і різносторонній талант, а й активний і непримиренний борець, з чітко визначено соціальною позицією.

Продовжуючи традиції революційно-демократичної літератури, поетеса одночасно стала видатним новатором – внесла свої ідеї, теми, образи в українську літературу, розширюючи її обрії, а разом з тим дала їй нові жанри, послідовно утверджувала народження нового творчого методу, основні принципи якого намагалась обґрунтувати і теоретично. Сучасні дослідники О. Бабишкін, О. Березюк, А. Диба, М. Мороз, В. Струманський, Є. Шабліовський, В. Шаховський, Н. Шевченко, І. Шиманська високо поцінують творчі здобутки Лесі Українки, розкриваючи все нові риси її таланту. Проте ця непересічна людина викликає інтерес ще й такою мало розкритою гранню своєї життєвої позиції, як погляди на долю рідного народу, зокрема, на перспективи розвитку його освіченості, а відтак – на педагогічні аспекти формування особистості.

Зміст педагогічних ідей Лесі Українки, їхня значущість для сучасного розвитку освіти в Україні – основна дослідницька проблема, що зумовила вибір теми нашого дослідження **„Педагогічні ідеї про національну школу і виховання у творчій спадщині Лесі Українки”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідної роботи кафедри педагогічної майстерності Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка з теми „Дослідження змістового компонента формування основ педагогічної майстерності майбутнього вчителя” (номер державної реєстрації 0197 U 000065). Тема дисертації затверджена Вченою радою ПДПУ імені В. Г. Короленка (протокол № 7 від 25 грудня 2008 р.) і погоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології України (протокол № 1 від 24.02.2009 р.).

Мета даної роботи – здійснити науковий аналіз і систематизацію педагогічних поглядів Лесі Українки на проблему національної школи і виховання, розкрити значення її педагогічних ідей для подальшого розвитку і становлення української освіти на національних засадах.

Для реалізації даної мети ставляться такі **основні завдання**:

- виявити основні чинники та передумови формування світогляду і педагогічної позиції Лесі Українки;
- проаналізувати спрямованість та зміст громадсько-просвітницької діяльності видатної поетеси;
- з'ясувати особливості відображення педагогічних поглядів Лесі Українки у її творчій спадщині;
- виокремити та систематизувати педагогічні ідеї Лесі Українки;
- розкрити виховну роль літературно-педагогічного доробку письменниці в контексті сучасних освітніх проблем.

Об'єкт дослідження: педагогічні ідеї Лесі Українки.

Предмет дослідження: творча спадщина видатної української поетеси як відображення її позицій щодо розвитку національної школи і виховання.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з початку другої половини XIX ст. до 2010 р. Визначення висхідної хронологічної межі зумовлене тим, що суспільно-політична ситуація, яка спричинила формування поглядів Лесі Українки на проблеми української школи і виховання, була зумовлена низкою наказів, виданих у 50-70 роки позаминулого століття, Верхня хронологічна межа – 2010 р. фіксує сучасний стан дослідження проблеми.

Порушена проблема є багатоаспектною і кваліфікується як історико-педагогічна, історіографічна, літературознавча й культурологічна. Вона ґрунтується на таких **методологічних засадах**: філософських положеннях про єдність історичного і логічного; про об'єктивний та генетичний підхід до аналізу процесів розвитку теорії педагогіки та історії освіти; синергетичному (нелінійний зв'язок між явищами), аксіологічному (цінності освіти та виховання), біографічному (факти життя як складова творчості), парадигмальному (як сукупність цінностей, визнаних науковим співтовариством) підходах. Історико-педагогічний аналіз здійснювався на загальнонаукових принципах історизму, наступності, системності, цілісності, об'єктивності.

Теоретичною основою дослідження є: положення й висновки про зміст і особливості розвитку педагогічних та соціальних поглядів Лесі Українки (А. Бичко, А. Калениченко, Л. Міненко, М. Мороз, Л. Скупейко, В. Струманський, Н. Шевченко, І. Шиманська); виховний потенціал її творів (О. Бабишкін, А. Костенко, В. Костюченко); педагогічну історіографію як окреме предметне поле історії педагогіки (Л. Артемова, Н. Гупан, Н. Дічек, Е. Дніпров), педагогічні персоналії в історико-педагогічному процесі (М. Гриньова, Б. Ступарик, С. Сисоєва, І. Соколова, О. Сухомлинська, А. Ткаченко); теоретико-методологічні засади формування національної школи та національного виховання (І. Бех, Г. Васянович, Л. Потапук, С. Русова, М. Фіцула).

Специфіка об'єкта і предмета зумовила використання в дисертації відповідних взаємоузгоджених і взаємодоповнювальних *методів дослідження*: конструктивно-генетичного, на основі якого здійснювалося вивчення розвитку дослідницької бази у царині творчого спадку Лесі Українки, встановлення його етапів із подальшим узагальненням здобутків і висновків; історико-структурного, що дав змогу структурувати наявну вітчизняну історико-педагогічну літературу, присвячену вивченню поглядів Лесі Українки на проблеми національної школи і виховання; зіставно-порівняльного, який забезпечив можливість охарактеризувати спільне та окреме в поглядах дослідників дореволюційного, радянського і пострадянського періодів на педагогічний спадок Лесі Українки; проблемно-діахронного, реалізація якого сприяла виокремленню етапів становлення педагогічних поглядів видатної поетеси й динаміці їх вивчення у вітчизняній педагогіці.

Джерельну базу дослідження складають:

- праці Лесі Українки (художні твори, публіцистика, критика, епістолярна спадщина, навчальний посібник „Стародавня історія східних народів”), що розкривають зміст її педагогічних поглядів;

- матеріали сучасної педагогічної преси („Рідна школа”, „Дивослово”, „Українська література в загальноосвітній школі”, „Освіта України”, „Слово і час” та ін.);

- наукові монографії, присвячені вивченню різних аспектів творчої спадщини Лесі Українки (В. Агеєва, О. Бабишкін, М. Кармазіна, А. Костенко, Л. Міщенко, Я. Поліщук, І. Шиманська);

- дисертації, предметом аналізу яких є погляди Лесі Українки на окремі проблеми національної освіти та виховання, творче відображення її соціально-педагогічних позицій (Ю. Багаліка, Л. Демська, О. Онуфрієнко);

- матеріали наукових конференцій та педагогічних читань, що стосуються досліджуваної проблеми;

- праці, у яких обґрунтовано загальнотеоретичні положення про проблеми становлення й розвитку педагогічної науки і думки в Україні (Г. Васянович, Н. Дічек, Н. Горбатюк, Н. Гупан, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, М. Фіцула);

- архівні матеріали Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України, Центрального державного музею України.

Організація дослідження. Дослідження здійснювалося в три етапи протягом 2007–2010 років.

На першому, організаційно-пошуковому етапі (2007–2008 рр.), з'ясувався стан розробки означеної проблеми через опрацювання історико-педагогічної літератури, визначалися об'єкт, предмет дослідження, його мета і завдання; збирався науково-дослідницький матеріал, проводилася первинна обробка отриманих даних.

На другому, аналітичному етапі (2008–2009 рр.), була завершена робота з основними джерелами дослідження, здійснювався поглиблений аналіз результатів дослідження, їх апробація шляхом публікацій, обговорення повідомлень і доповідей на наукових семінарах, конференціях, засіданнях кафедри педагогічної майстерності та менеджменту Полтавського національного педагогічного університету, на науково-практичних конференціях інших навчальних закладів.

На третьому, узагальнюючо-підсумковому етапі (2009–2010 рр.), закінчувалася обробка даних, вивчалися можливості та шляхи використання результатів дослідження, формулювалися висновки, готувався рукопис дисертаційної роботи.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що в ньому *вперше* розглянуто педагогічні ідеї Лесі Українки як складову її особистісного і громадянського світогляду, вибудованого на принципах гуманізму, демократизму, народності; здійснено історико-педагогічний аналіз досліджень вітчизняних учених, де з різних позицій (радянської методології, об'єктивно наукового, аксіологічного підходів) розглядаються педагогічні аспекти спадщини Лесі Українки; визначено основні етапи історичного розвитку поглядів на зміст та роль її спадку (1898-1917 – дореволюційний; 1917-1990 рр. – радянський, з 1991 р. – сучасний); виокремлено ступінь вивчення дослідниками педагогічних ідей Лесі Українки: ґрунтовно (погляди на стан сучасної їй національної освіти, критика засилля русифікації) і недостатньо (думки про оптимальні виховні засоби впливу на дитину, дидактичні засади навчання); з'ясовано актуальні напрямки впровадження педагогічних ідей Лесі Українки про національну школу і виховання в освітній процес сучасної України. Подальшого розвитку і конкретизації набули зміст понять „національна школа”, „національне виховання”, „педагогічні ідеї Лесі Українки”.

Практичне значення виконаної роботи визначає передусім те, що сформульовані в ній теоретичні положення щодо педагогічних ідей Лесі Українки про національну школу і виховання можуть бути використані в історико-педагогічних дослідженнях; подано аспектний аналіз джерельної бази; зібраний матеріал склав основу методичних рекомендації та навчальних завдань до самостійної та індивідуальної роботи з теми „Леся Українка – наша видатна співвітчизниця”, призначених для використання при вивченні англійської мови студентами педагогічного вищого навчального закладу. Науково-дослідницькі матеріали стануть цінною основою для спецкурсів та спецсемінарів; можуть бути використані для підвищення професійної майстерності педагогів та у практиці загальноосвітньої школи.

Вірогідність і наукова обґрунтованість основних положень, узагальнень і висновків дослідження забезпечена обраними методологічними й

теоретичними позиціями з опертям на узгоджені з ними методи, що дали змогу досягти мети дисертації й виконати поставлені завдання, а також безпосередньою участю аспіранта в обговоренні проблем дослідження з вітчизняними науковцями під час науково-практичних конференцій упродовж 2008 – 2010 рр.

Апробація. Результати дослідження доповідалися на засіданнях кафедри педагогічної майстерності та менеджменту Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (2008-2010 рр.), наукових конференціях: Міжнародна науково-практична конференція „Спадщина видатних педагогів Полтавщини” (12-13 березня 2009 р., м. Полтава); Міжнародна науково-практична конференція „Традиції та інновації менеджменту навчальних закладів і реалізація управління проектами” (11-12 березня 2010 р. м. Полтава); Всеукраїнська науково-практична конференція „Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти” (15 грудня 2010 р., м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція „Біблійна історія та християнська етика”, 7 лютого 2011 р. (м. Полтава); Сьома Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція „Сучасна наука в мережі Інтернет”, 22-24 лютого 2011 р.; Міжнародна науково-практична конференція „Технології управління освітніми закладами”, 11-12 березня 2011 р. (м. Полтава).

Основні теоретичні положення і висновки дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (довідка № 1109/01-30/43 від 09.03.2011 р.), Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського (довідка № 103 від 09.03.2011 р.), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 42/01-11 від 11.01.2011 р.).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи викладено в 7-ми одноосібних публікаціях автора: 3-х статтях у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 3-х матеріалах науково-практичних конференцій, методичному посібнику „Методичні рекомендації та навчальні завдання до самостійної та індивідуальної роботи з теми „Леся Українка – наша видатна співвітчизниця”.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, 5 додатків. Основний зміст дослідження викладено на 179 сторінках друкованого тексту, загальний обсяг роботи становить 230 сторінок. Список використаних джерел налічує 217 найменувань і займає 20 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, його хронологічні межі, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, висвітлено методологічні й теоретичні засади, окреслено джерельну базу, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення здобутих результатів, наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У **першому розділі** – „Історичні та соціально-педагогічні умови формування педагогічних ідей Лесі Українки” – проаналізовано стан вивчення проблеми дослідження в сучасній педагогічній науці, порівнюються різноманітні підходи до оцінки творчого спадку видатної поетеси. Зокрема, з'ясовані закономірності зміщення акцентів у трактовці світоглядних, суспільно-політичних, педагогічних позицій поетеси в різні періоди здійснення критичного аналізу її творчого спадку. Визначено, що для сучасного періоду вивчення педагогічних ідей Лесі Українки характерна достатня виваженість та історична об'єктивність підходів, які були недосить можливі для дожовтневої критики, зазнали ідеологічних викривлень у радянський період.

З метою уточнення змісту застосованої в дослідженні термінології розглянуто сутність понять „національна школа”, „національне виховання” в їх традиційному розумінні та відповідно до змісту сучасних документів про освіту, що становлять законодавче підґрунтя для вирішення завдань навчання та виховання молодого покоління в незалежній Україні.

Було з'ясовано специфіку періоду формування педагогічних поглядів Лесі Українки, який відзначався наступними характерними ознаками: залученням до справи освіти як до справи всезагального значення передових представників інтелігенції Російської держави, відомих діячів у різноманітних наукових і культурних сферах; формуванням у вітчизняної інтелігенції поглядів на освітній заклад як виховну систему, де має здійснюватися навчання як загальнокультурний розвиток і виховання на особистісно-свідомих, гуманістичних засадах; осуд передовими діячами у сфері освіти репродуктивних підходів у навчанні і, як наслідок, прагнення впровадити його активні методи, спрямовані на розвиток кращих особистісних якостей; актуалізація проблеми професійної майстерності вчителя; подальший розвиток освіти жінок тощо. Вагомою обставиною бачиться поява плеяди письменників-педагогів, чия педагогічна позиція відобразилась у їхній творчості.

Визнано і враховано в дослідженні істотні протиріччя розвитку національної школи і виховання в кінці XIX – на початку XX століття: між зростанням прагнення українського народу в цілому та інтелігенції зокрема до національного самовизначення та посиленням реакційної політики російського царизму щодо функціонування української мови як окремої; між національним

самоусвідомленням етнічних українців та офіційно поширеною думкою щодо сутності великодержавного патріотизму; між наростаючою потребою народу в освіті та недостатнім її забезпеченням з боку влади; між актуалізацією потреби в освіті на національних засадах і придушенням українофільських ознак у навчально-виховному процесі; між необхідністю кваліфікованої підготовки значної кількості народних учителів і відсутністю централізованого забезпечення такої підготовки на високому рівні.

Доведено значущість для формування загального та педагогічного світогляду Лесі Українки соціально-політичних умов, актуальних для українців кінця XIX – початку XX століття. Істотне значення, зокрема, мали намагання царату всіляко применшити роль української мови як такої, її заборона в багатьох офіційних сферах, що, як наслідок, спричинило актуалізацію національної свідомості української інтелігенції. Оскільки українофільський рух також не задовольняв поетесу своїм змістом і спрямованістю, її соціальний вибір був складним особистісним рішенням, що може слугувати зразком вияву гуманістичної соціальної толерантності, важливим і для громадянина сучасної України.

Як провідний чинник формування педагогічних ідей Лесі Українки визначено родинне середовище Косачів-Драгоманових – української еліти, що інтегрувала найбільш характерні для тогочасного суспільства гуманістичні погляди на виховання українця – гідного представника свого етносу. Розглянуто, зокрема, значення для формування педагогічної позиції Лесі Українки трьох найбільш значущих постатей її соціального оточення – матері, О. П. Драгоманової-Косач (Олени Пчілки), батька, П. А. Косача, та дядька, М. П. Драгоманова, окреслено трансформацію їх впливу в цілісному баченні поетесою проблем національної школи та виховання. Важливо також, що батьківській сім'ї вона отримує практичний досвід виховання, оскільки це була родинна спільнота, поєднана взаємоповагою, взаємопідтримкою, турботою старших про молодших і навпаки, де турбота про розвиток особистості посідала чільне місце.

Другий розділ **„Ідеї щодо становлення національної школи та виховання у громадсько-просвітницькій, літературній та освітньо-виховній діяльності Лесі Українки”** розкриває зміст її педагогічних ідей через зіставлення характеристик особистого внеску поетеси в громадсько-політичне життя українського суспільства, просвітництво, та аналіз ліричних, прозових, драматичних, публіцистичних творів Лесі Українки, що торкаються проблем шкільництва, розкривають погляди на зміст і методи національного виховання.

Особлива увага приділяється біографічним матеріалам, представленим спогадами сучасників, рідних Лесі Українки (зокрема, О. П. Косач-Кривинюк), а також її епістолярною спадщиною, творам, за якими визнається наявність

автобіографічного підґрунтя і де зустрічаємо відображення життєвої практики поетеси у освітньо-виховній сфері. Відзначаються особистісні риси, що характеризують дидактичні та виховні позиції Лесі Українки як глибоко гуманістичні, демократичні, співзвучні сучасному особистісно зорієнтованому підходу до організації навчально-виховного процесу.

Визнано, що на формування поглядів Лесі Українки щодо освітніх ідеалів значний вплив справила її причетність до товариства „Просвіта”, яке відіграло значну роль на теренах вітчизняної культури межі минулого та позаминулого століть. Аналіз поглядів інших знаних членів цього товариства (Б. Грінченко, М. Коцюбинський, С. Русова) показує, що вони були цілком співзвучними тим думкам, що їх висловлює поетеса по відношенню до національної освіти. Водночас вона прагне вивчати традиції українського народу, фольклор, прикладне мистецтво, чимало робить для збереження і пропагування його духовних надбань.

Проаналізовано художні твори, в яких знаходять відображення погляди Лесі Українки на особистісні якості людини, її соціальну позицію, відображаються риси виховного ідеалу та антиідеалу з позицій національної ідеї („До товаришів”, „Товарищі на спомин”, „Давня казка”, „Поет під час облоги”, „Грішниця”, „Бояриня”, „Оргія”, „Вавілонський полон” та інші). На підставі аналізу літературно-критичних статей Лесі Українки (зокрема. „Утопія в белетристиці”) робляться висновки щодо поглядів поетеси на зв'язок сучасності й прийдешнього, що стосуються проблеми змісту та розвитку національного виховного ідеалу.

Відзначено, що інтерес з точки зору змістових позицій виховання становить перекладацька діяльність Лесі Українки. Окрім прагнення особистого зближення з культурами різних народів, з літературними набутками їх видатних діячів, характерного для її світогляду загалом, тут зустрічаємо бажання видатної поетеси інтегрувати загальнолюдські набутки на національному тлі. Вона надає творові іноземної літератури таких емоційних відтінків, які роблять його не тільки зрозумілим, а й духовно близьким українському читачеві. У цьому творчому дійстві бачаться актуальним не лише її бажання наблизити здобутки світової культури до вітчизняного читача, а також вияв поваги до рідної мови, розуміння її виразних властивостей і прагнення демонстрацією цих властивостей при перекладі загальноновизнаних шедеврів світової літератури піднести її авторитет, довести право на існування.

Розглянуто погляди Лесі Українки на проблеми тогочасного шкільництва (нарис „Школа”, епістолярна спадщина). Її непокоїли проблеми формування готовності вчителя до педагогічної діяльності, яка б ґрунтувалася на гуманістичних, толерантних засадах. Близький Лесі Українці ідеал учителя-наставника – це повноцінна особистість, якій притаманні людяність, чесність,

гідність, працьовитість, патріотизм, відданість своєму народові. Тільки такий учитель здатен вирішувати проблеми національного виховання.

Письменницю обурювало соціально-матеріальне становище українського вчителя другої половини XIX століття, надзвичайно слабка матеріальна і методична забезпеченість народних шкіл, зневажливе ставлення влади до проблем школи. Такий стан речей знаходив у поетеси глибокий осуд і розглядався як перешкода до демократичної, дійсно народної системи навчання і виховання

Аналізується дидактичний спадок письменниці – навчальний посібник „Стародавня історія східних народів”. Можемо стверджувати, що принципи компонування та викладу матеріалу, застосовані в ньому Лесею Українкою, а також підходи до написання шкільного підручника, характерні для процесу його створення, заслуговують на вивчення та впровадження в практику майбутніми викладачами не лише історії, а й інших дисциплін, оскільки спрямовані на забезпечення гармонійного розвитку особистості дитини, її мислення, емоцій, самостійності, критичності у сприйнятті явищ минувшини і сьогодення.

На підставі різнобічного аналізу життєвого шляху та творчого спадку Лесі Українки виокремлено її наступні педагогічні ідеї про національну школу і виховання:

– мірило цінності особистості в її суспільній значущості. Оцінка людини має здійснюватися насамперед як визначення її цінності в якості суб'єкта історичного процесу та, водночас, як члена суспільства через з'ясування того, яку реальну користь ця особистість приносить своєму народові. Вирішення співвідношення „особа – народ” є принципова для письменниці морально-етична проблема, що художніми засобами вирішується нею подвійно: особа має приносити користь народу, проте аби бути корисною, сама вона має бути гідною свого народу. При цьому в творах Лесі Українки зустрічаємо героїв різного соціального, майнового статусу, які, однак, рівною мірою відповідальні за свій життєвий вибір перед своїм народом;

– національна рівноправність як основа змісту і принципів національного виховання. Письменниця однозначна в твердженні: не може бути пріоритету певної нації. І хоча „всі народи уважали свою країну серединою світу, а себе – найкращим народом”, але ця позиція, з погляду поетеси, є хибною. Такий підхід був протидією одночасно двом силам, що мали значення на тогочасній політичній арені Російської імперії – великодержавному шовінізму та націоналістичній ідеології. Леся Українка – одна з найбільш патріотичних постатей вітчизняної культури – всією своєю творчістю, і зокрема – перекладацькою діяльністю стверджувала ідею взаємозв'язків між народами на паритетних засадах, не впадаючи в крайнощі націоналістичних пріоритетів;

– значущість рідної мови для збереження і розвитку нації. Ця ідея є провідною в творчості поетеси, її життєвих виборах загалом. Знаючи близько десяти іноземних мов, вона, однак, насамперед намагалася довести, що українська серед них є повноцінною, не менш гідною як за своїми виразними можливостями, так і відповідно до потенційного суспільного статусу, попри всі наявні утиски;

– вагомість українознавчого компоненту в вихованні. Рідна пісня, образи рідної природи, орнаменти вишивок, елементи побуту, традиції – все є чинниками національного виховання;

– сім'я, її традиції і цінності повинна розглядатися як незамінний чинник формування та функціонування особистості. Історія сім'ї Косачів-Драгоманових як середовища національного виховання, особистий внесок Лесі до збереження і розвитку родинних традицій, виховних цінностей відображені в її листах, спогадах рідних і сучасників, є безперечним цьому свідченням;

– наявність у соціумі кількох виховних ідеалів, що функціонують одночасно в різних виховних середовищах і різною мірою відображають суспільні запити. Виховний ідеал українця з педагогічних позицій Лесі Українки може розглядатися в трьох ракурсах: антиідеал як втілення якостей, негідних для людини, дитини свого часу і своєї нації; образ сучасника, наділеного гуманними, національно детермінованими якостями, що можуть і повинні бути виховані в українця; ідеал виховання людини – борця, провісника суспільних змін, втілення якостей людини майбутнього суспільства;

– необхідність вдоволення матеріальних, методичних, кадрових запитів школи. Основні риси національної школи, як вони представлені в творчому спадку Лесі Українки, відображають її уявлення про особистість, яка повинна у цій школі формуватися, й утілюють мрію поетеси про створення середовища повноцінного розвитку дитини. Особлива роль при цьому відводиться постаті вчителя – людини гуманної, освіченої, здатної до творчої педагогічної діяльності. Проте в умовах кінця XIX – початку XX ст. таке відображення здійснювалось переважно за принципом „від протилежного”;

– вагомість у національному вихованні українця християнського чинника. Християнство визнавалось в цьому сенсі, хоча поцінювалось поетесою неоднозначно. Воно сприймалося нею насамперед як значущий культурний набуток людства, що, маючи вагоме значення для становлення і функціонування особистості, водночас може зумовлювати певні недоліки виховання. Критика Лесею Українкою християнства обумовлена для неї пріоритетом антропологічних цінностей. Вона надає перевагу виховному ідеалу людини як індивіда, незалежного від нав'язування йому суспільством способів життєдіяльності;

– людина має формуватися як свідомий творець власної долі. Вихована особистість – це, насамперед, та, що здатна взяти на себе відповідальність за

свої гідні вибори протягом усього життєвого шляху, не скоритися перед несприятливими обставинами, зуміти вступити в боротьбу як із негідним оточенням, так і з власними слабкостями.

Можливості застосування окреслених ідей в умовах сьогодення розглядаються в третьому розділі – „**Значення педагогічних поглядів Лесі Українки на сучасному етапі розвитку України**”. Відзначено, що традиційним напрямком використання творчого спадку Лесі Українки на сьогодні є вивчення її художніх творів та найбільш яскравих сторінок біографії. Однак аналіз сучасних тенденцій освіти в Україні, відображених в урядових документах, свідчить, що актуальними потребами освітнього процесу є розв’язання низки суперечностей, до вирішення яких свого часу доклала чимало зусиль Леся Українка.

Так, провідними завданнями української освіти та педагогічної теорії і практики на сьогодні є:

- поєднання у змісті освіти національного та загальнолюдського;
- ствердження пріоритету гуманістичних цінностей загальнолюдського плану без приниження значення національних цінностей українського народу;
- визначення і педагогічне забезпечення змісту виховання молодого покоління українців;
- збереження й примноження культурного спадку українського народу у всіх сферах життя і діяльності людини;
- формування взаємин у сім’ї як виховному середовищі, що зорієнтоване на вирішення виховних завдань як власне родинного, так і суспільного характеру;
- виховання особистісних засад конструктивної життєтворчості особистості в умовах, які є для неї несприятливими з об’єктивних причин (хвороба, обмеженість соціальних можливостей тощо).

Визначено, що аналіз творчого спадку Лесі Українки, її педагогічних ідей дають багате підґрунтя для вирішення сформульованих завдань.

Автором також представлено власну розробку – методичні рекомендації та навчальні завдання до самостійної та індивідуальної роботи з теми „Леся Українка – наша видатна співвітчизниця” при вивченні іноземної мови студентами вищих педагогічних навчальних закладів, що мають на меті актуалізувати образ геніальної поетеси, громадської діячки, її творчість як одне з джерел пошуку шляхів вирішення сучасних проблем української педагогіки.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні відповідно до поставлених мети і завдань здійснено аналіз педагогічних ідей Лесі Українки про національну школу та виховання, відображених у творчій спадщині поетеси. Одержані в процесі дослідження результати дозволяють зробити наступні висновки.

1. Вивчення педагогічного спадку кращих представників українського народу є на сьогодні актуальним завданням педагогічної науки. Зокрема, вагомою проблемою для сучасного етапу розвитку освіти в Україні слід визнати дослідження поглядів на національну школу як середовище виховання молодого покоління українців та визначення специфіки цього виховання відповідно до кращих національних традицій.

Педагогічна персоналістика проявляє інтерес до видатних постатей, що є зразком широти соціального мислення, чітко визначеної педагогічної позиції, залишили у спадок нащадкам відображення власного бачення проблем освіти українського народу як самобутнього етносу, що має зберегти набутки національної культури, залишаючись гідними представниками цивілізованого людства. Одним із таких діячів є Леся Українка (Лариса Петрівна Косач).

Формування педагогічних поглядів Лесі Українки відбувалося в умовах, характерними ознаками яких було: залучення до справи освіти як до справи всезагального значення передових представників інтелігенції Російської держави; формування поглядів на освітній заклад як виховну систему, де має здійснюватися навчання як загальнокультурний розвиток і виховання на свідомих засадах; засудження передовими діячами у сфері освіти репродуктивних підходів у навчанні і, як наслідок, прагнення впровадити його активні методи, спрямовані на розвиток кращих особистісних якостей; актуалізація проблеми професійної майстерності вчителя; подальший розвиток освіти жінок тощо. Вагомою обставиною бачиться поява плеяди письменників-педагогів, чия педагогічна позиція відобразилась у їхній творчості.

Соціально-політичні умови, що вплинули на світогляд Лесі Українки, включають, насамперед, намагання царату всіляко применшити роль української мови як такої, її заборона в багатьох офіційних сферах, і, як наслідок, актуалізацію національної свідомості української інтелігенції. З іншого боку, українофільський рух також не приймався поетесою, а отже, її соціальний вибір був складним особистісним рішенням, що є виявом гуманістичної соціальної толерантності.

Провідним чинником формування педагогічних ідей Лесі Українки вважаємо родинне середовище Косачів-Драгоманових – української еліти, що інтегрувала найбільш характерні для тогочасного суспільства гуманістичні погляди на виховання українця – гідного представника свого етносу.

2. Провідною характеристикою педагогічної позиції Лесі Українки бачиться боротьба за піднесення національної самосвідомості українця – глобальне завдання, яке ставила перед собою краща частина української інтелігенції кінця XIX – початку XX століття. Її діяльність як члена „Просвіти” виказує значну соціальну активність поетеси, її особисту зацікавленість у тому, аби культурні набутки рідного народу не знищувалися, а зростали і примножувалися як за рахунок творчих зусиль самих українців, так і шляхом їх прилучення до кращих набутків світової культури.

3. Педагогічні погляди Лесі Українки відобразилась у її художніх, публіцистичних творах, епістолярній спадщині у формі як прямих настанов, міркувань з приводу педагогічних проблем, так і у вигляді художніх образів, що втілили уявлення поетеси про виховний ідеал та антиідеал. Художні засоби зображення конкретизують педагогічні погляди поетеси, сприяють їх більш точному розумінню.

На особливу увагу заслуговує дидактичний спадок Лесі Українки – посібник „Давня історія східних народів”, який у специфічній формі відображає уявлення поетеси про належний зміст і засоби навчання даного предмета та особливості дидактичного процесу загалом.

4. Основними ідеями Лесі Українки щодо національної школи і виховання бачиться наступне.

Суспільна значущість як найвагоміша характеристика особистості. Якість особистості як суб’єкта історичного процесу (і водночас як члена суспільства) має поціновуватися насамперед з того, яку реальну користь ця особистість приносить своєму народові, причому, аби бути корисною, сама вона має бути гідною свого народу.

Відсутність пріоритету певної нації. Протидіючи водночас великодержавному шовінізму та націоналістичній ідеології, Леся Українка постійно стверджувала ідею взаємозв’язків між народами на паритетних засадах, не впадаючи, однак, у крайнощі націоналістичних пріоритетів.

Значущість рідної мови для збереження і розвитку нації. Весь творчий спадок поетеси є свідченням виняткової значущості для неї цього питання, його принциповості як відображення національної і педагогічної позиції Лесі Українки.

Вагомість українознавчого компоненту в вихованні як продовження і розширення попередньої ідеї.

Сім’я, її традиції і цінності повинна розглядатися як незамінний чинник формування та функціонування особистості. Історія сім’ї Косачів-Драгоманових, особистий внесок Лесі до збереження і розвитку родинного виховного середовища є безперечним цьому свідченням.

Наявність у соціумі кількох виховних ідеалів, що функціонують одночасно в різних виховних середовищах і в різній мірі відображають

суспільні запити. Виховний ідеал українця з педагогічних позицій Лесі Українки може розглядатися в трьох ракурсах: антиідеал як втілення якостей, негідних для людини, дитини свого часу і своєї нації; образ сучасника, наділеного гуманними, національно детермінованими якостями, що можуть і повинні бути виховані в українця; ідеал виховання людини – борця, провісника суспільних змін, втілення якостей людини майбутнього суспільства.

Бажана зорієнтованість системи освіти на забезпечення всебічного розвитку людської особистості. Леся Українка, надаючи особливого значення глибокому внутрішньому світу людини, вважала, що будь-яка освіта не повинна пригнічувати його, створюючи умови, аби людина діставала можливість зрощувати свою індивідуальність на благо суспільству.

Необхідність вдоволення матеріальних, методичних, кадрових запитів школи. У гуманному суспільстві школа повинна розглядатися та забезпечуватися у всіх аспектах своєї діяльності як осередок виховання гідного члена суспільства. Особлива роль при цьому відводиться постаті вчителя – людини гуманної, освіченої, здатної до творчої педагогічної діяльності.

Вагомість у національному вихованні українця християнського чинника. Християнство визнавалося поетесою в цьому сенсі, хоча її однозначно позитивного відгуку не дістало.

Людина має формуватися як свідомий творець власної долі. Вихована особистість – це, насамперед, та, що здатна взяти на себе відповідальність за свій гідний вибір протягом усього життєвого шляху.

5. Педагогічний процес у сучасній загальноосвітній та вищій школі може спиратися на погляди Лесі Українки щодо: поєднання у змісті освіти національного та загальнолюдського; ствердження пріоритету гуманістичних цінностей загальнолюдського плану без приниження значення національних цінностей українського народу; формування взаємин у сім'ї як виховному середовищі, що поєднує ознаки мікросередовища (родина) та макросередовища (суспільство); формування уміння конструктивної життєтворчості особистості в умовах, які є для неї несприятливими з об'єктивних причин (хвороба, обмеженість соціальних можливостей тощо).

Життєвий шлях Лесі Українки та її творчий спадок є потужним джерелом ідей, що сприяють побудові педагогічного впливу на гуманістичних засадах.

Подальшими напрямками розробки даної теми бачаться пошуки у сфері теорії виховання і навчання дітей з особливими потребами на основі досвіду сімейного виховання в родині Косачів; формування готовності до саморегуляції і виконання особистісно цінних соціальних ролей на прикладі особистісного становлення Л.П. Косач-Квітки; взаємовпливу і взаємодоповнення педагогічних ідей діячів української культури кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

Статті в наукових фахових виданнях

1. Черненко В.О. Педагогічні ідеї про національну школу і виховання у творчій спадщині Лесі Українки / В.О. Черненко // Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. – Випуск 6. – Полтава, 2009. – С. 136-140.
2. Черненко В.О. Ідея національного виховання у творчій спадщині Лесі Українки / В.О. Черненко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. – Випуск 16. – Луганськ, 2010. – С. 294-299.
3. Черненко В.О. Актуальні аспекти вивчення творчого спадку Лесі Українки / В.О. Черненко // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – Черкаси, 2010. – С. 136-139

Матеріали науково-практичних конференцій

4. Черненко В.О. Леся Українка як значуща постать вітчизняного освітнього простору / В.О. Черненко // Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 15 груд. 2010 р. / МОН України, НАПН України, ГУОН КМДА, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка та ін. / За заг. ред. В.О. Огнев'юка. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2010. – С. 162-165.
5. Черненко В.О. Християнство як джерело виховних цінностей у творчому спадку Лесі Українки / В.О. Черненко // Біблійна історія та християнська етика: матер. Міжнар. наук.-практ. конференції. – Полтава, 2011. – С. 174-177.
6. Черненко В.О. Внесок Лесі Українки у становлення і розвиток національного шкільництва і освіти в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття / В.О. Черненко // Сучасна наука в мережі інтернет: матер. Сьомої Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції. – Ч. 4. – С. 37-39

Методичний посібник

7. Черненко В.О. Методичні рекомендації та навчальні завдання до самостійної та індивідуальної роботи з теми „Леся Українка – наша видатна співвітчизниця” / В.О. Черненко. – Полтава: ТОВ „АСМІ”, 2010. – 28 с.

АНОТАЦІЇ

Черненко В.О. Педагогічні ідеї про національну школу і виховання у творчій спадщині Лесі Українки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2011.

У дисертації виокремлено та проаналізовано педагогічні ідеї Лесі Українки щодо національної школи та виховання, відображені в творчій спадщині видатної поетеси та громадської діячки. Визначено соціально-політичні умови, що вплинули на педагогічний світогляд Лесі Українки, з'ясовано провідні чинники його формування і досліджено особливості її педагогічної позиції.

Зроблено висновки щодо цінності для сучасного українського суспільства педагогічних ідей Лесі Українки стосовно поєднання у змісті освіти національного та загальнолюдського; ствердження пріоритету гуманістичних цінностей загальнолюдського плану без приниження значення національних цінностей українського народу; формування взаємин у сім'ї як виховному середовищі; виховання моральної стійкості особистості в умовах, які є для неї несприятливими (хвороба, обмеженість соціальних можливостей тощо).

Ключові слова: Леся Українка, педагогічні ідеї, педагогічна позиція, творчий спадок, особистість, нація, національна школа, національне виховання, гуманістичні цінності.

Черненко В.А. Педагогические идеи о национальной школе и воспитании в творческом наследии Леси Украинки – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01. – общая педагогика и история педагогики. – Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко. – Кировоград, 2011.

В диссертации выделены и проанализированы педагогические идеи Леси Украинки относительно национальной школы и воспитания, отраженные в творческом наследии выдающейся поэтессы и общественного деятеля. Определены социально-политические условия, оказавшие влияние на педагогическое мировоззрение Леси Украинки, выяснены ведущие факторы его формирования и исследованы особенности её педагогической позиции.

На основании изучения творческого наследия Леси Украинки сформулированы её педагогические идеи о национальной школе и воспитании, а именно:

- общественная значимость как наиболее весомая характеристика личности. Значение личности как субъекта исторического процесса (и одновременно как члена общества) должно оцениваться, прежде всего по тому, какую реальную пользу данная личность приносит своему народу, причем, чтобы быть полезной, сама она должна быть достойна своего народа;

- отсутствие приоритета определенной нации. Противодействуя одновременно великодержавному шовинизму и националистической идеологии, Леся Украинка постоянно утверждала идею взаимосвязи между народами на паритетных основах, не впадая в крайности националистических приоритетов; значение родного языка для сохранения и развития нации. Все творческое наследие поэтессы является свидетельством исключительной значимости для нее этого вопроса, его принципиальности как отображение национальной и педагогической позиции Леси Украинки;

- весомость украиноведческого компонента в воспитании;

- семья, ее традиции и ценности должна рассматриваться как незаменимый фактор формирования и функционирования личности. История семьи Косачей-Драгомановых, личный вклад Леси в сохранение и развитие семейной воспитательной среды является бесспорным этому свидетельством;

- наличие в социуме воспитательных идеалов, которые функционируют одновременно в разных средах и в разной мере отображают общественные запросы. Идеал воспитания украинца с педагогических позиций Леси Украинки может рассматриваться в трех ракурсах: антиидеал как воплощение качеств, недостойных человека, сына своего времени и своей нации; образ современника, наделенного гуманными, национально детерминированными качествами, которые могут и должны быть воспитаны в украинце; идеал воспитания человека-борца, предвестника общественных перемен, воплощение качеств человека будущего общества;

- желаемая направленность системы образования на обеспечение разностороннего развития личности. Леся Украинка, придавая большое значение глубокому внутреннему миру человека, считала, что любое образование не должно угнетать его, а наоборот, создавать все условия для того, чтобы человек обрел возможность возвращать свою индивидуальность на благо общества;

- необходимость удовлетворения материальных, методических, кадровых запросов школы. В гуманном обществе школа должна рассматриваться и обеспечиваться во всех аспектах своей деятельности как среда воспитания достойного члена общества. Особенная роль при этом отводится личности учителя – человека гуманного, образованного, способного к творческой

педагогической деятельности; весомость христианского фактора для национального воспитания украинца. Христианство признавалось поэтессой в этом смысле, хотя не получило ее однозначно позитивной оценки; человек должен формироваться как сознательный творец собственной судьбы. Воспитанная личность – это, прежде всего, та, которая способна взять на себя ответственность за свой достойный выбор на протяжении всего своего жизненного пути.

Сделаны выводы относительно ценности для современного украинского общества педагогических идей Леси Украинки касательно соединения в содержании образования национального и общечеловеческого; утверждения приоритета гуманистических ценностей общечеловеческого плана без приуменьшения значения национальных ценностей украинского народа; формирования взаимоотношений в семье как воспитательной среде; воспитание моральной стойкости личности в неблагоприятных для неё условиях (болезнь, ограничение социальных возможностей и др.).

Ключевые слова: Леся Украинка, педагогические идеи, педагогическая позиция, творческое наследие, личность, нация, национальная школа, национальное воспитание, гуманистические ценности.

Chernenko V.O. Pedagogical ideas about the national school and education in the creative heritage of Lesya Ukrayinka. – Manuscript.

The thesis for a candidate degree of Pedagogy on speciality 13.00.01. – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Volodymyr Vynnychenko Kirovograd State Pedagogical University. – Kirovograd, 2011.

Pedagogical ideas of Lesya Ukrayinka concerning the national school and education, which are represented in the creative work of the famous poetess and public figure, are defined and analyzed in the research work. Social-political circumstances which influenced Lesya Ukrayinka's outlook are distinguished, the main factors of its formation are determined, the peculiarities of her pedagogical views are investigated.

In the research work are made the conclusions about the value for the modern ukrainian society of Lesya Ukrayinka's pedagogical ideas of conjunction the national and common to all mankind in the educational system; confirmation of common human values without humiliating the significance of the Ukrainian people's national values; formation of relationships in family as an educational space; up-bringing of the moral stability of a person in unfavourable conditions (illness, lack of social abilities, etc.).

Key words: Lesya Ukrayinka, pedagogical ideas, pedagogical views, creative heritage, personality, nation, national school, national education, human values.